

Colecția Viața în Hristos
Pagini de Filocalie

11

Sfântul Grigorie Palama

OMILII

I

Traducere din limba greacă veche și introducere de
Pr. Roger Coresciuc

Ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

CUPRINS

Listă de abrevieri	9
Introducere	
(Pr. Roger Coresciuc)	11
Omilia I	
Despre pacea reciprocă. Rostită în a treia zi după ajungerea în Tesalonic	25
Omilia a II-a	
La pilda Domnului despre vameș și fariseu	33
Omilia a III-a	
La parabola Domnului despre [fiul] risipitor care a fost mântuit	47
Omilia a IV-a	
La evanghelia [despre] cea de-a doua venire a lui Hristos; și despre milostivire și facerea de bine	61
Omilia a V-a	
La Întâmpinarea Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în care se face pomenire și despre înfrânare, și despre răutatea care îi este potrivnică	75
Omilia a VI-a	
Îndemnătoare la post, în care se face pe scurt [cuvânt] și despre nașterea lumii	87
Omilia a VII-a	
Alta despre post	97

Omilia a VIII-a

Despre credință, în care [se face] și o expunere
a mărturisirii [de credință] ortodoxe 105

Omilia a IX-a

În vremea postului și a rugăciunii 113

Omilia a X-a

În a doua Duminică a Sfintelor Păresimi,
având ca subiect paraliticul vindecat de
Domnul în Capernaum. Și împotriva celor care
vorbesc unii cu alții când nu trebuie în timpul
sfintelor sinaxe din biserică 121

Omilia a XI-a

La cinstita și de viață făcătoarea Cruce 135

Omilia a XII-a

În Duminica a patra a Postului Mare,
având ca subiect Evanghelia citită în această zi;
precum și despre grija față de gândurile dinlăuntru 155

Omilia a XIII-a

În a cincea Duminică a Postului, în care
[se vorbește] și despre milostenie 165

Omilia a XIV-a

La Bunavestirea întru tot Preacuratei
Stăpânei noastre, Născătoarea de Dumnezeu
și Pururea Fecioara Maria 175

Omilia a XV-a

Rostită în Duminica Stâlpărilor 185

Omilia a XVI-a

Despre iconomia cea după trup a Domnului nostru
Iisus Hristos și despre cele dăruite prin ea celor care
cred cu adevărat în El; și că Dumnezeu, deși îl putea
elibera pe om în multe feluri din tirania diavolului,
a preferat mai degrabă să se folosească de această
iconomie. Rostită în Sâmbăta cea Mare 195

Omilia a XVII-a

Care arată taina Sâmbetei și a Duminicii; și [se referă]
și la evanghelia Duminicii celei noi 223

Omilia a XVIII-a

La Duminica purtătoarelor de mir; în care [se vorbește]
și despre faptul că Născătoarea de Dumnezeu
L-a văzut cea dintâi pe Domnul înviat din morți 237

Omilia a XIX-a

La bunavestirea lui Hristos, [făcută] samarinencii;
și că trebuie să disprețuim [lucrurile] de față 247

Omilia a XX-a

La a opta evanghelie a Utreniei a Evanghelistului Ioan;
în care se arată că se învrednicesc de mari daruri cei care
rămân cu evlavie până la sfârșit la sfintele adunări 263

Introducere

Într-o epocă măcinată de pluralitatea sensurilor și de lipsa unui reper clar pentru conturarea unei perspective filosofice asupra lumii, textele Sfinților Părinți sunt o adevărată oază pentru căutările omului modern. Teologia și antropologia derivată din această teologie, propusă de aceștia, este adesea contrară tendințelor psihologizante actuale, care converg către o afirmare a sinelui și către o înțelegere autonomă a realității, înțelegere desprinsă însă de fundamentele hristologice și soteriologice atât de dragi Părinților. Sfântul Grigorie Palama se încadrează din plin în acest context al *realismului antropologic*. Lecturând *Omiliile* palamite, cititorul modern va descoperi o lume imprimată de necesitatea pocăinței și a îndumnezeirii prin ortopraxie și ortodoxie, și nu de dezideratele de împlinire personală circumscrise lumii acesteia. Omul nu se afirmă pe sine, potențându-și calitățile, ci sinele se dezvoltă doar dacă harul lui Dumnezeu își găsește sălaș într-o inimă înfrântă și deschisă energiilor ncreate și îndumnezeitoare ale lui Dumnezeu. Lumea *Omiliilor* palamite este, de aceea, lumea unei teologii desprinsă din experiența harului, în care lucrarea și prezența lui Dumnezeu în creație trebuie înțelese plecând de la *pătimirea* acestei prezențe și de la simțirea nemijlocită a Acestuia. Teologia care rămâne la nivelul unei expuneri de informație teologică nu își găsește locul și rostul în dinamica pe care discursul omiletic palamit a propus-o creștinilor din Tesalonicul secolului al XIV-lea, atât de actual celor din secolul al XXI-lea.

Uimitor în aceste omilii este modul în care discursul teologic palamit, extrem de elaborat, ajuns în *Triade* la un rafinament greu de egalat, adevărat pisc al gândirii teologice bizantine, este accesibilizat pastoral creștinilor simpli, care-l audiau poate duminică de duminică pe mitropolitul lor.

Cu acest volum, inițiem o nouă traducere a omiliilor Sfântului Grigorie Palama, după textul editat critic de V. Pseftongas în anul 2015, în seria de *Scrieri*, inițiată în 1962 de P. Hristou¹. Introducerea de față este doar o schiță a problematicei omiliilor palamite, pe care le-am analizat detaliat în volumul nostru *Omiliile Sfântului Grigorie Palama*, publicat la Editura Doxologia în 2013². Elemente specifice unui studiu introductiv amănunțit sunt prezente în lucrarea amintită, și ca atare am considerat că nu este necesar să reluăm informațiile deja prezentate acolo.

Două constante teologice ale omiliarului palamit

În *Omiliile* sale, Sfântul Grigorie Palama atinge majoritatea problematicilor care puteau și trebuiau să fie discutate și aprofundate într-o epocă de mari frământări și precizări teologice. Triadologia, hristologia, pnevmatologia, mariologia, antropologia, soteriologia, cosmologia, anghelologia, eshatologia, subiectul lucrărilor dumnezeiești necreate și a ființei lui Dumnezeu sunt teme majore pe care Sfântul Grigorie le atinge sau le dezvoltă în cuvântările sale, fie sintetizând abordările de gen din lucrările de apărare a teologiei ortodoxe, fie dezvoltând subiecte pe care nu le atinsese în acele lucrări. În rândurile

¹ Γρηγορίου του Παλαμά, *Συγγράμματα*, τ. ΣΤ', *Ομιλίες*, κριτική έκδοσις Βασίλειος Ψευτογκᾶς, Θεσσαλονίκη, 2015.

² Pr. dr. Roger Coresciuc, *Omiliile Sfântului Grigorie Palama*, cuvânt înainte de pr. prof. dr. Vasile Gordon, colecția *Patristica. Studii*, nr. 6, Editura Doxologia, Iași, 2013.

care urmează vom semnala pe scurt câteva aspecte importante, reprezentative pentru discursul Sfântului Grigorie, cu referire la *triadologie* și *hristologie*.

1. *Triadologia*

Teologia energiilor necreate nu poate fi înțeleasă fără o corectă exprimare, în cadrele posibilității omenești, a tainei Sfintei Treimi. Treimea este principiul creator, subzistând prin Sine, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Unitatea Treimii se exprimă și în diversitatea Persoanelor, dar și în inconfundabilitatea Lor. Fiecare Ipostas al Treimii este Dumnezeu adevărat, fără confundare sau amestecare, firea dumnezeiască cea una exprimând această unitate a existenței ipostatice care nu duce la împărțire. Realitatea lucrărilor necreate se manifestă pe baza acestui principiu al Ipostasurilor deosebite în chip neîmpărțit. Slava dumnezeiască, lumina Treimii, lucrările necreate în general nu sunt nici ele particularități desprinse de întregul unității, ci sunt manifestarea acestei unități:

Dumnezeu Cel Unul, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, din Care și prin Care și întru Care s-au făcut toate, Care este înainte de toate, și peste toate și în toate și mai presus de tot, Unime în Treime și Treime în Unime, unită fără confundare și despărțită în chip neîmpărțit. Aceeași, Unime și Treime atotputernică; Tatăl fără de timp, fără de început și veșnic, singura cauză și rădăcină a dumnezeierii care este contemplată în Fiul și în Duhul. Nu singur creator, ci singur[ul] Tată al Fiului Cel Unul și purcezător al Duhului Sfânt Cel Unul; El este veșnic, și veșnic este Tată; și veșnic este singur[ul] Tată și purcezător³.

Existența unui singur principiu în Treime nu afectează caracterul deplin al dumnezeirii Fiului și Duhului. În același timp, unicitatea principiului, Tatăl, nu afectează plenitudinea

³ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 8, 6.

acestui principiu. Tatăl nu Se diluează și nu Se împarte prin naștere și purcedere, păstrându-și în chip egal dumnezeirea și caracterul de veșnic Născător și Purcezător: „Dând naștere, Dumnezeu nu pierde fecioria. Căci naște fără unire, fără schimbare [curgere] și fără patimă”⁴. Principiul rămâne principiu și nu este afectat de alteritate. Acest aspect este fundamental și pentru înțelegerea posibilității existenței lucrărilor dumnezeiești. Ele nu sunt o curgere sau o diluare a ființei dumnezeiești, ci sunt proprietăți și manifestări inerente, care nu pot fi disociate de întreg.

Împreună lucrarea Persoanelor Sfintei Treimi este o realitate descoperită la Teofanie. Aceasta din urmă este o arătare în limitele înțelegerii omenești a modului de viețuire treimic, mod care trebuie înțeles și exprimat cât mai adecvat:

Duhul lui Dumnezeu coboară peste El ca un porumbel, arătând celor care erau prezenți pe Cel mărturisit de sus. Și așa Se arată Acela că este Fiul adevărat, iar Tatăl Cel din ceruri Se arată că este Tată adevărat, și Se arată și Duhul Sfânt, Care purcede din Tatăl în ceea ce privește existența și Se odihnește în Fiul Cel adevărat al Tatălui⁵.

Remarcăm grija Sfântului Grigorie pentru exprimarea precis dogmatică. Fiul este „Fiul adevărat”, Tatăl este „Tată adevărat”, iar Duhul este în strânsă legătură cu ambii: purcede din Tatăl și Se odihnește în „Fiul Cel adevărat” al Tatălui. Tatăl, ca „Tată adevărat”, lucrează împreună cu Fiul și cu Duhul pentru întemeierea lumii și constituirea ei drept mediu adecvat pentru existența fericită a omului. În baza „Sfatului cel din veci”, lumea este rânduită să-l primească pe om și să-i ofere circumstanțele cele mai adecvate pentru dezvoltarea acestuia în veșnicie:

⁴ Sf. Grigorie Palama, *Omilia 17, 3*.

⁵ Sf. Grigorie Palama, *Omilia 16, 15*.

Într-adevăr, întemeierea lumii de la început a avut în vedere acest lucru și cu acest scop [a lucrat] voința aceea cerească și din veci a Tatălui – potrivit căreia Îngerul Sfatului cel Mare (cf. Is. 9, 5) al Tatălui l-a făcut pe om ca ființă vie nu numai după chipul Său, ci și după asemănarea Sa proprie, ca să poată cândva să primească mărimea Împărăției cerești, fericirea dumnezeieștii moșteniri, desăvârșirea binecuvântării Părintelui de sus, [voință] prin care s-au făcut toate cele văzute și nevăzute⁶.

Un alt aspect care trebuie amintit este grija Sfântului Grigorie Palama pentru felul în care își alcătuiește precizările dogmatice, dar mai ales cele cu privire la triadologie, hristologie și pnevmatologie. Așa cum vom arăta în paragrafele în care este prezentată pe scurt hristologia palamită, Sfântul Grigorie insistă chiar și în *Omilii* asupra faptului că pluralitatea Ipostaselor treimice nu distruge unitatea Treimii. Întruparea Mântuitorului nu aduce o diminuare a raporturilor intratreimice, iar Treimea rămâne în ființa Sa cu neputință de pătruns. Sfântul Grigorie îi încredințează pe ascultători că Dumnezeu Se descoperă, însă această descoperire nu este una prin care subiectul dumnezeiesc este epuizat. Nu este o descoperire a ființei, a adâncului de taină și nepătruns al existenței Treimii, ci o ieșire în afară, prin har, care permite omului să se apropie de această taină, fără a o cuprinde. Dumnezeu nu poate fi cunoscut în ființa Sa, care din veci nu a putut fi cunoscută, ci Se arată în lucrarea Sa, în harul care în chip dumnezeiesc străbate și imprimă creația și mișcările acesteia:

El nu Se arată însă după ființă, căci nimeni vreodată nu a văzut sau a făcut cunoscută ființa lui Dumnezeu, ci [Se arată] după harul, puterea și lucrarea care sunt comune Tatălui, Fiului și Duhului. Căci propriu fiecăreia dintre aceste [Persoane] este ipostasul fiecăreia și atributele care sunt contemplate în chip ipostatic. Iar comună nu le este numai ființa care nu se descoperă,

⁶ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 4, 12.

cea mai presus de orice nume și neparticipabilă, ci sunt comune și harul, și puterea, și lucrarea, și strălucirea, și nesticăciunea, și domnia și toate cele asemenea, [prin care] Dumnezeu Se unește după har cu sfinții îngeri și cu oamenii⁷.

2. *Hristologia*

Omiliile au fost alcătuite și rostite cu un scop pastoral, având în structura lor atât aprofundări dogmatice, cât și precizări de ordin moral. Cum ortopraxia nu poate fi înțeleasă și aplicată fără ortodoxie, Sfântul Grigorie Palama insistă asupra acestei ambivalențe. Fără a face referiri la Omilia a 16-a, care este în sine un tratat de hristologie, foarte dezvoltat și amănunțit, și care ar trebui citit integral în cheie hristologică și antropologică, vom indica alte câteva locuri în care explicațiile de ordin hristologic sunt la fel de valoroase ca în această omilie-tratat.

Astfel, în Omilia a 8-a întâlnim o adevărată formulare de credință trinitară, în cadrul căreia hristologia este bine evidențiată. Hristos este mărturisit ca Fiu veșnic, necreat, născut din Tatăl, Care Îi este principiu:

Al Cărui Fiu Unul este împreună veșnic cu El și fără de început cu El, după timp. Dar nu fără principiu, ca Unul Care Îl are pe Tatăl ca născător, rădăcină și izvor, din Care singur, mai înainte de toți vecii, a ieșit, fără de trup, fără patimă, fără schimbare și prin naștere, dar fără să împartă [dumnezeirea]⁸.

Neîmpărțirea dumnezeirii și păstrarea unității intratremice reprezintă, de fapt, concepte fundamentale în înțelegerea teologiei lucrărilor dumnezeiești, care, deși sunt deosebite între ele, nu afectează, la rândul lor, unitatea firii dumnezeiești. O simplă lectură a cadrului disputei inițiate de Varlaam și Achindin ne poate arăta că printre acuzațiile aduse de aceștia teologiei isihaste este și aceea că teologia lucrărilor dumnezeiești

⁷ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 8, 9.

⁸ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 8, 7.

necreate implică riscul conceptual al divizării unității treimice. Acuza de diteism adusă Sfântului Grigorie era unul dintre punctele centrale pe care insistau adversarii teologiei isihaste. Monada nu putea fi înțeleasă de către varlaamiți ca relație, și de aceea orice ieșire *din Sine* era văzută de adversarii isihasmului drept o rupere a Monadei. Sfântul Grigorie reia în Omilia a 8-a câteva din argumentele pe care le-a susținut în mai toate lucrările sale polemice. Hristos nu este *altceva/altul* din punctul de vedere al dumnezeirii Sale, iar identitatea de ființă nu este pusă în pericol de deosebirea ipostatică. Dacă această deosebire nu produce ruptură în unitatea treimică, atunci nici lucrările dumnezeiești nu produc discontinuitate sau ruptură:

Fiind Dumnezeu din Dumnezeu, nu este altceva/altul ca Dumnezeu, ci este altceva/altul ca Fiu. El este veșnic, și veșnic este Fiu, și veșnic este spre Tatăl, fără confundare. Cuvânt viu, lumină adevărată, înțelepciune enipostatică, cauză și început al tuturor celor care există, pentru că prin El toate au venit la existență⁹.

Lucrarea de mântuire a lui Hristos este împlinită prin împreună lucrarea celorlalte Persoane ale Sfintei Treimi. Hristos nu Se unește cu un ipostas oarecare, reprezentant al firii omenești, ci El asumă, ca Dumnezeu, în baza Sfatului Treimic, întreaga fire omenească, ipostaziind-o în Sine și rămânând Unic Ipostas, Care este cu Tatăl și cu Duhul din veci. Omilia a 5-a prezintă succint acest aspect:

Dar a venit Hristos, eliberatorul firii noastre, Care, transformând blestemul comun în binecuvântare comună și luând firea noastră vinovată din Fecioara fără prihană și ipostaziind-o în Sine nouă, fără a mai fi părtașă la vechea sămânță, a arătat-o fără de vină și îndreptată, astfel încât cei născuți din El după Duh să rămână mai apoi cu toții în afara aceluia blestem strămoșesc și a osândirii. Dar ce? Nu dă [din] harul Său fiecăruia

⁹ Sf. Grigorie Palama, *Omilia 8, 7*.

dintre ipostasele noastre și nu ia fiecare de la El iertarea propriilor sale păcate, întrucât nu a luat un ipostas dintre noi, ci a luat firea noastră [pe care] a înnoit-o, unind-o cu Sine în propriul Său Ipostas?¹⁰

Avem în acest pasaj o descriere pe scurt a ambivalenței mântuire obiectivă – mântuire subiectivă. Hristos nu Se unește cu un ipostas concret al firii omenești, ci asumă firea, înnoind-o și scoțând-o din circuitul păcatului și al morții. El este eliberatorul firii noastre din cercul vicios al stricăciunii, iar participarea la lucrarea prin care Hristos a înnoit firea se face prin harul dumnezeiesc.

Acest pasaj din Omilia a 5-a este însă foarte important și pentru a înțelege în ce măsură teologia personalistă contemporană denaturează sensul unirii cu Hristos. Unirea după har, împărtășirea euharistică, sau price alt fel de împărtășire de Hristos trebuie înțeleasă având în vedere asumarea firii omenești în Ipostasul Mântuitorului. Teologul Jean-Claude Larchet este deosebit de clar în această privință: „Nu se poate spune, așa cum afirmă unii teologi personaliști, că în Sfânta Împărtășanie primim însuși Ipostasul sau Persoana lui Hristos (după cum, la Mirungere nu primim – și nici Sfinții Apostoli n-au primit la Cincizecime – Ipostasul sau Persoana Sfântului Duh). După cum afirmă toate expresiile liturgice și patristice, credincioșii se împărtășesc *cu Trupul și Sângele lui Hristos*, adică cu firea Sa omenească. E de la sine înțeles însă că firea omenească a lui Hristos nu poate fi despărțită de Persoana Sa, și atunci când noi ne împărtășim, nu ne împărtășim cu un trup și un sânge despărțit de persoană, ci chiar cu Trupul Său și cu Sângele Său”¹¹.

Hristos este prezentat de Sfântul Grigorie drept Pedagog și Călăuzitor către înțelegerea lucrării Sale dumnezeiești. Astfel, în Omilia a 3-a ni se spune:

¹⁰ Sf. Grigorie Palama, *Omilia 5, 2*.

¹¹ Jean-Claude Larchet, *Viața sacramentală*, Editura Basilica, București, 2015, p. 115.

Așadar, deschizându[-ne] prin intermediul firii și al zidirii școala virtuților, a așezat îngeri păzitori, a ridicat părinți și profeți spre călăuzire, ne-a arătat semne și minuni care duc la credință, ne-a dat legea cea scrisă ca ajutor pentru legea cea din firea noastră rațională și pentru învățătura care vine din zidire¹².

Hristos ordonează creația și o face transparentă înțelesurilor duhovnicești, chiar dacă omul va refuza această permeabilitate și nu se va adapta chemărilor dumnezeiești. Întruparea este momentul cheie, de început al unui nou tip de călăuzire, mult mai concret. Hristos Se dă pe Sine, Se golește de „bogăția dumnezeirii” și intră în hotarele firii omenești, călăuzindu-l pe om de data aceasta printr-o lucrare dinlăuntru:

În cele din urmă, pentru că nu ne-a păsat de toate acestea – o, lenevirea noastră, [dar] și îndelunga răbdare și purtare de grijă a Celui Care ne-a iubit în chip extraordinar! –, s-a dat pe Sine nouă, pentru noi, și golindu-Se de bogăția dumnezeirii [până] la hotarele [firii] noastre, luând firea noastră și făcându-Se om ca noi, S-a numit Învățătorul nostru. Și ne învață El Însuși despre mărimea iubirii Sale de oameni, arătându-ne-o prin faptă și prin cuvânt, în același timp conducându-i pe cei ce-L urmează către imitarea iubirii Sale [pentru noi] și îndepărtându-i de dispoziția lipsită de iubire¹³.

Întruparea nu este o simplă schimbare de plan, ci o asumare „prin faptă și prin cuvânt” a lucrării mântuirii noastre. Și din acest punct de vedere, filosofia varlaamită se găsește în imposibilitatea de a explica în ce fel Întruparea Mântuitorului nu afectează unitatea în sânul Sfintei Treimi. Hristos lucrează, Se manifestă, Se arată, împlinește fapte concrete, rămânând în același timp Dumnezeu adevărat, fără vreo știrbire a calităților dumnezeirii Sale:

¹² Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 3, 5.

¹³ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 3, 5.

Hristos Însuși, postind, a biruit cu putere pe ispitorul cel comun, și distrugând puterea aceluia asupra omului și nimicind cu totul tirania lui, a eliberat firea noastră și l-a făcut pe acela o [simplă] jucărie pentru cei care aleg să trăiască după Evanghelia Lui; a împlinit cele grăite de mai înainte de profeți și prin faptele Sale a atribuit harul și adevărul celor care s-au făcut atunci de către aceia în chip simbolic¹⁴.

Chei de înțelegere a *Omiliilor* palamite

a) Ca orice text patristic, și *Omiliile* palamite nu pot fi înțelese fără încadrarea lor în contextul abordărilor teologice majore ale autorului (prezente în scrierile sale „polemice”). Astfel, lectura acestor texte va oferi chei de înțelegere teologică a anumitor aspecte relevante ale gândirii dascălului isihast. Cel care pornește în călătoria lecturii și înțelegerii *Omiliilor* va păși în universul complex al teologiei isihaste.

b) Întâlnim în *Omilii* și foarte multe problematizări de ordin social, economic, politic. Sfântul Grigorie oferă o imagine a *lumii sociale* a secolului al XIV-lea, a structurii *sociale* prezente în eparhia păstorită, a inegalităților economice care constituiau un punct central al revoltelor *reformiste*. Toate aceste stări de fapt prezentate în anumite omilii trebuie înțelese în contextul realismului pastoral al Sfântului Grigorie Palama. Adâncirea în taina isihiei nu l-a lipsit pe păstor de înțelegerea durerii și frământării omului contemporan lui.

c) Critica inegalităților sociale nu este o formă de *socialism* bizantin. Aceste critici pleacă dintr-o mai adâncă reflecție asupra problematicilor antropologice. Omul este creat de Dumnezeu în vederea unei *ordini* dumnezeiești. Păcatul, căderea

¹⁴ Sf. Grigorie Palama, *Omilia* 6, 12.